

КРИТЕРІЇ КЛАСИФІКАЦІЇ ПОКАРАНЬ

УДК 343.241

Постановка проблеми. Система покарань є основою для диференціації кримінальної відповідальності і дозволяє визначити міру покарання (конкретний вид і розмір чи строк покарання) конкретній особі з огляду на чинники суб'єктивного та об'єктивного характеру, а також досягти найоптимальнішого рівня досягнення цілей покарання.

Як зауважує Н. В. Басалюк: «Система покарань у різні історичні періоди ставала предметом аналізу правників й істориків. Перелік, що утворював систему покарань починаючи із перших нормативно-правових актів, залежав від соціально-економічної формації і повністю відображав кримінально-правову політику держави» [1, с. 19]. Так «досягнення науки кримінального права періоду царизму проявилось у зародженні вчення про систему покарань. У Радянській період автори його розвивали відповідно до утверджених соціалістичних принципів, із позиції класового підходу. Загальносвітова тенденція гуманізації знайшла своє утілення у побудові системи покарань незалежної України, а гнучкість кримінально-правової науки проявилася у можливості проведення досліджень вільних від ідеології» [1, с. 19].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Загальні проблеми системи покарань, а також окремі їх види неодноразово виступали предметом наукових досліджень, зокрема, у працях таких вчених, як: О. П. Гороха, Т. А. Денисової, А. А. Музики, Є.О.Письменського, Ю. А. Пономаренка, О. П. Рябчинської, П.Л. Фріса тощо. Водночас питання класифікації покарань нині не втрачає своєї актуальності та заслуговує на окрему особливу увагу.

Метою наукової статті є здійснення аналізу закріплених у чинному законодавстві України та існуючих у юридичній літературі критеріїв для виокремлення окремих видів покарань.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні ст. 51 Кримінального кодексу України (далі – КК України), маючи найменування

«Види покарань», по суті передбачає не звичайний їх перелік, а систему. Відповідний висновок можна зробити з огляду на дефініцію поняття «система, під якою прийнято розуміти множину взаємопов'язаних елементів, що утворюють єдине ціле, взаємодіють із середовищем та між собою, і мають мету [2].

Натомість система покарань – це встановлений у КК вичерпний перелік розташованих у певному порядку видів покарань [3, с. 335]; визначений кримінальним законом і обов'язковий для суду перелік покарань, розміщених у певній послідовності залежно від їх тяжкості [4, с. 488].

Справді, передбачені у кримінальному законі види покарань закріплені не в хаотичному порядку, а залежно від ступеня їх суворості. Тому очевидно, що ст. 51, а також ст. 98 (що визначає систему покарань, яка може бути застосовано до неповнолітніх осіб) КК України варто перейменувати на «Система покарань» і відповідної помилки не допускати при роботі над проектом нового КК України. При цьому важливим теоретичним значенням наділені класифікації покарань за різними критеріями, які виступатимуть предметом нашого безпосереднього дослідження.

Як зазначалося вище, у КК України основою для класифікації покарань служить ступеня їх суворості.

Крім того, у кримінальному законодавстві йде мова про основні та додаткові покарання. За твердженням О. О. Дудорова та М. І. Хавронюка: «Для реалізації принципу індивідуалізації покарання першочергове значення має класифікація покарань за їх юридичною значущістю. Покарання поділяються на такі, що можуть застосовуватися: 1) лише як основні; 2) лише як додаткові; 3) як основні і як додаткові» [3, с. 337-338].

Зокрема, відповідно до ст. 52 КК України «До основних видів покарань належать громадські роботи, виправні роботи, службові обмеження для військовослужбовців, арешт, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, позбавлення волі на певний строк, довічне позбавлення волі. Додатковими покараннями є позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу та конфіскація майна. Штраф та позбавлення права обіймати певні посади або

займатися певною діяльністю можуть застосовуватися як основні, так і як додаткові покарання» [5].

Аналіз наукової літератури дозволив також виокремити наступні критерії для поділу покарань, на основі яких допустимо виділяти окремі групи покарань:

- за строком: 1) строкові; 2) безстрокові та 3) одномоментні чи одноактні, без визначення строку;

- за зв'язком з ізоляцією від суспільства: 1) пов'язані з ізоляцією від суспільства та 2) не пов'язані з ізоляцією від суспільства;

- за суб'єктом, до якого вони застосовуються: 1) загальні та 2) спеціальні тощо.

До строкових покарань належать ті, які мають визначений строк їх застосування. До цих видів можна віднести: позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадські роботи, виправні роботи, службові обмеження для військовослужбовців, арешт, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, позбавлення волі на певний строк. Натомість, безстроковими визнаються покарання, які не мають визначеного строку їх застосування: позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу, довічне позбавлення волі. Два види покарання, як підкреслює П. Л. Фріс, – штраф і конфіскація майна – не належать до жодної з цих груп, оскільки будучи майновими покараннями, не пов'язані з тим чи іншим строком, а виконуються одночасно [6, с. 314].

За пов'язаністю з ізоляцією від суспільства покарання можна поділити на дві групи:

1) покарання, пов'язані з ізоляцією від суспільства (арешт, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, позбавлення волі на певний строк, довічне позбавлення волі);

2) покарання, не пов'язані з ізоляцією від суспільства (усі інші) [3, с. 338].

Наведена класифікація наділена кримінально-виконавчим значенням, бо взята за основу побудови особливої частини Кри-

мінально-виконавчого кодексу України щодо організації та порядку виконання-відбування окремих видів покарань.

Поділ покарань на загальні та спеціальні має тривалу історію існування і є загальноновизнаним у сучасній науці кримінального права.

Загальними визнаються види покарання, які можуть бути застосовані до будь-якої особи, що засуджується за вчинений злочин [6, с. 314].

Як правило, загальні покарання прийнято поділяти на дві підгрупи:

а) загальні покарання без обмеження кола осіб - штраф, конфіскація майна, позбавлення волі на певний строк;

б) загальні покарання з обмеженням кола осіб - громадські роботи, виправні роботи, арешт, обмеження волі та довічне позбавлення волі. Ці покарання не можуть застосуватись до певних категорій осіб в силу прямої вказівки на це в законі [7].

За твердженням М. В. В'юника: «спеціальний вид покарання – це засіб примусу, що застосовується від імені держави за обвинувальним вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні кримінального правопорушення, і полягає в такому обмеженні в реалізації її прав та свобод, яке обумовлене спеціальним статусом цієї особи. З урахуванням кількісного та видового наповнення системи кримінальних покарань до спеціальних його видів за чинним КК України належать чотири, а саме: позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, службові обмеження для військовослужбовців та тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців» [8, с. 7]. Одночасно автором аргументовано позицію, що: «арешт при призначенні його військовослужбовцям має особливість тільки в стадії виконання і не має змістовних особливостей, у зв'язку із чим не належить до спеціальних видів покарань» [8, с. 7], яка заслуговує на підтримку.

Непоодинокими є також класифікації покарань в залежності від особливостей суб'єктів, яким вони можуть призначатися, зокрема, вагітних жінок, військовослужбовців строкової служби,

осіб віком понад 65 років та осіб, що досягли пенсійного віку, тощо. Але, як правило, такі класифікації мають виключно теоретичне значення [9, с. 16].

При цьому, зауважимо, що, до прикладу, у процесі виконання-відбування покарання вагітними жінками у виді позбавлення волі на певний строк встановлюються у кримінально-виконавчому законодавстві окремі особливості його відбування у вигляді додаткових гарантій для відповідної категорії осіб (ст.ст. 141-142 Кримінально-виконавчого кодексу України), що має своє кримінально-виконавче значення і забезпечує реалізацію принципу диференціації та індивідуалізації виконання покарань.

Раніше, у період чинності Виправно-трудового кодексу УРСР, виходячи з його найменування і цілей процесу виконання-відбування покарань йшла мова про їх класифікацію, виходячи з характеру їх впливу на засудженого, на 1) пов'язані з виправно-трудохим впливом та 1) не пов'язані з таким. Нині така класифікація видається такою, що втратила свою актуальність, не зважаючи на декларування серед цілей покарання «виправлення» та присутності у системі покарань, до прикладу, «виправних робіт».

Особливий інтерес викликає класифікація покарань за характером правообмежень, які зазнає засуджений у результаті їх застосування. Відповідно до цього критерію покарання можна поділити на наступні групи:

- 1) ті, які здійснюють морально-психологічний вплив;
- 2) ті, які обмежують трудову правоздатність;
- 3) ті, які обмежують право власності;
- 4) ті, які обмежують особисту свободу [10, с. 31-32].

У свою чергу Ю. А. Пономаренко «залежно від характеру та змісту обмежень суб'єктивних прав засудженого виділяє:

1) покарання, спрямовані на обмеження права на особисту свободу (пов'язані з позбавленням волі), - арешт, тримання в дисциплінарному батальйоні, позбавлення волі на певний строк та довічне позбавлення волі;

2) покарання, спрямовані на обмеження права власності (майнові покарання), - штраф та конфіскація майна;

3) покарання, спрямовані на обмеження права на працю, - позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю та громадські роботи;

4) покарання, спрямовані на одночасне обмеження декількох прав засуджених (комплексні покарання), - позбавлення звання, рангу, чину, кваліфікаційного класу (обмежує право власності, право на працю та інші права); виправні роботи (обмежують право на працю та право власності) і службові обмеження (обмежують право на працю та право власності); обмеження волі (обмежує право на особисту свободу та право на працю)» [11, с. 43-45].

Натомість О. П. Рябчинська та Л. П. Заставська «види покарань за таким критерієм як обсяг та зміст обмежень прав (які визначені на конституційному рівні) і свобод засудженого, згрупувують таким чином:

1) види покарань, що обмежують громадянські (особисті) права;

2) види покарань, що обмежують економічні права» [12, с. 85].

За їх твердженням: «Виділення як критерію групування покарань обмеження економічних прав дає змогу включати до цієї групи як покарання, які обмежують переважно одне з таких прав, скажімо, право власності (штраф і конфіскація майна), так і покарання, спрямовані на одночасне обмеження декількох прав засуджених одного характеру» [12, с. 85].

Класифікацію покарань пропонується здійснювати і за іншими критеріями, наприклад «залежно від припустимості їх застосування до неповнолітніх, можливості застосування умовно-дострокового звільнення від їх відбування тощо» [13, с. 331].

Значним прикладним потенціалом наділені також такі підстави для поділу покарань, як: «зв'язок покарання з використанням примусової праці засудженого чи без її використання; ступінь суворості режимних обмежень; можливість заміни покарання іншими видами покарань» [3, с. 339].

Висновки. Підсумовуючи, доречно зазначити, що перелік окреслених вище критеріїв для класифікації покарань наділений невичерпним характером і може бути розширений. Водночас слід

зауважити, що різні класифікаційні критерії відіграють різну правову роль (значення) у механізмі боротьби зі злочинністю (кримінально-правову, кримінально-виконавчу, кримінологічну), що у черговий раз свідчить про багатоаспектний характер інституту покарання.

1. Басалюк Н. В. Система покарань у доктрині кримінального права України. Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. пр. Вип. 85. Одеса : Гельветика, 2020. С. 11-21.
2. Система / Вікіпедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Система> (дата звернення: 28.01.2022).
3. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право : навч. посіб. / за заг. ред. М. І. Хавронюка. Вайте, 2014. 948 с. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/8/9/358166.pdf> (дата звернення: 10.04.2022).
4. Скибицький В. В. Система покарань. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемчученко (голова редкол.) та ін. Київ: Вид-во "Українська енциклопедія" ім. М. П. Бажана, 2003. Т. 5. 736 с.
5. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 08.09.2021).
6. Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина : підручн. для студ. вищ. навч. закл. Вид. 3-тє, доп. і перероб. Одеса: Фенікс, 2017. 468 с.
7. Антипов В. В., Антипов В. І. Обставини, що виключають застосування кримінального покарання : монографія. Київ : Атіка, 2004. 208 с.
8. В'юнник М. В. Спеціальні види покарань за кримінальним правом України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2021. 23 с.
9. В'юнник М. В. Спеціальні види покарань за кримінальним правом України: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2020. 238 с.
10. Цветинович А. Л. Дополнительные наказания: функции, система, виды. Куйбышев: Изд-во Саратов. ун-та Куйбышев. фил., 1989. 190 с.
11. Пономаренко Ю. А. Виды наказаний по уголовному праву Украины: монография. Харьков: ФИНН, 2009. 344 с.
12. Рябчинська О. П., Заставська Л. П. Класифікація видів покарань за обсягом та змістом правових обмежень. Право та державне управління. 2014. № 3(16). С. 82-86.
13. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.]; за ред. проф. В. В. Ста-

иша, В. Я. Тація. 4-те вид., переробл. і допов. X. : Право, 2010. 456 с.

Мергель М. Р. Критерії класифікації покарань

У науковій статті представлений аналіз закріплених у чинному законодавстві України та існуючих у юридичній літературі критеріїв для виокремлення окремих видів покарань.

Встановлено, що передбачені у кримінальному законі види покарань закріплені не в хаотичному порядку, а залежно від ступеня їх суворості, а відтак становлять систему покарань. Крім того, у кримінальному законодавстві йде мова про основні та додаткові покарання. Так, покарання поділяються на такі, що можуть застосовуватися: 1) лише як основні; 2) лише як додаткові; 3) як основні і як додаткові.

Виокремлено наступні критерії для поділу покарань, на основі яких допустимо виділяти окремі групи покарань: за строком: 1) строкові; 2) безстрокові та 3) одномоментні чи одноактні, без визначення строку; за зв'язком з ізоляцією від суспільства: 1) пов'язані з ізоляцією від суспільства та 2) не пов'язані з ізоляцією від суспільства; за суб'єктом, до якого вони застосовуються: 1) загальні та 2) спеціальні тощо.

Окрему увагу зацентовано на класифікації покарань за характером правообмежень, які зазнає засуджений у результаті їх застосування. Відповідно до цього критерію покарання поділено на наступні групи: ті, які здійснюють морально-психологічний вплив; ті, які обмежують трудову правоздатність; ті, які обмежують право власності; ті, які обмежують особисту свободу.

У статті наголошено, що класифікацію покарань допустимо здійснювати за такими критеріями, як: залежно від припустимості їх застосування до неповнолітніх; залежно від можливості застосування умовно-дострокового звільнення від їх відбування; за зв'язком покарання з використанням примусової праці засудженого чи без її використання; за ступенем суворості режимних обмежень; з огляду на можливість заміни покарання іншими видами покарань. Зроблено висновок, що перелік окреслених вище критеріїв для класифікації покарань наділений невичерпним характером і може бути розширений. Водночас підкреслено, що різні класифікаційні критерії відіграють різну правову роль (значення) у механізмі боротьби зі злочинністю (кримінально-правову, кримінально-виконавчу, кримінологічну), що у черговий раз свідчить про багатоаспектний характер інституту покарання

Ключові слова: покарання; види покарань; система покарань; класифікація покарань; критерії для класифікації покарань.

Mergel M. R. Criteria for the classification of punishments

The scientific article presents an analysis of the criteria established in the current legislation of Ukraine and existing in the legal literature for distinguishing certain types of punishments.

It has been established that the types of punishments provided for in the criminal law are fixed not in a chaotic order, but depending on the degree of their severity, and

thus constitute a system of punishments. In addition, the criminal legislation deals with basic and additional punishments. So, punishments are divided into those that can be applied: 1) only as main ones; 2) only as additional; 3) as main and as additional.

The following criteria for the division of punishments are distinguished, on the basis of which it is permissible to allocate separate groups of punishments: by term: 1) term; 2) indefinite and 3) one-moment or one-act, without defining the term; in relation to isolation from society: 1) associated with isolation from society and 2) not associated with isolation from society; according to the subject to which they apply: 1) general and 2) special, etc.

Particular attention is focused on the classification of punishments according to the nature of the rights restrictions that the convicted person experiences as a result of their application. According to this criterion, punishment is divided into the following groups: those that exert moral and psychological influence; those that limit work capacity; those that limit ownership; those that limit personal freedom.

The article emphasizes that it is permissible to classify punishments according to such criteria as: depending on the admissibility of their application to minors; depending on the possibility of applying parole from serving them; in connection with the punishment with or without the use of forced labor of the convicted person; according to the degree of strictness of regime restrictions; considering the possibility of replacing punishment with other types of punishment. It was concluded that the list of criteria outlined above for the classification of punishments is endowed with a non-exhaustive nature and can be expanded. At the same time, it is emphasized that different classification criteria play different legal roles (meanings) in the mechanism of combating crime (criminal-legal, criminal-executive, criminological), which once again testifies to the multifaceted nature of the institution of punishment

Keywords: punishment; types of punishments; system of punishments; classification of punishments; criteria for classification of punishments.